
ДІАЛОГ В ОДЕСІ, УКРАЇНА

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ,
ЗАСНОВАНІ НА ІНТЕРВ'Ю
З МЕШКАНЦЯМИ ОДЕСИ,
ПРОВЕДЕНИХ У 2015 РОЦІ

IMPRESSUM

Автор: Імке Кербер

Редактор: Анна Ізабель Краус

Дизайнер: Карстен Філор, www.schoenberlin.de

© Центр Медіації та Миру, Європейський Університет
Віадрина, Франкфурт-на-Одері, 2017



STIFTUNG
EUROPA-UNIVERSITÄT
VIADRINA
FRANKFURT (ODER)



cpm Center for
Peace Mediation

Від імені німецького проектного консорціуму
(CSSP, Inmedio, CPM) на підтримку проекту «Спільний Дім»
у Одесі, Україна



inmedio
Institut für Mediation, Beratung, Entwicklung



CSSP
Berlin Center for
Integrative Mediation

Проект підтримано

Міністерством закордонних справ Німеччини



Federal Foreign Office

АНОТАЦІЯ

На тлі буремних подій в Одесі (Україна), що відображали кризу в країні з 2014 року, Центр Медіації та Миру Європейського Університету Віадрина, Франкфурт-на-Одері, провів дослідження, яке складалося з серії інтерв'ю з місцевими дієвцями діалогу¹ та мало на меті ідентифікацію викликів, з якими зіткнулися організатори міжгрупових діалогів в Одесі в 2015 році. Аналіз інтерв'ю пропонує ряд висновків, які можуть допомогти у пошуках адекватних відповідей на наявні проблеми, що з ними стикаються спроби побудувати діалог в Одесі, Одеській області та інших регіонах України.

У першій частині цього звіту наведено стислі результати дослідження щодо (1) уявлень про кризу/конфлікт, (2) діалогових заходів, (3) ярликів і дієвців, (4) мотивацій і менталітету респондентів, доповненні гіпотезами авторів, що підкреслюють певні аспекти висновків. На основі цих висновків і гіпотез, у другій частині наведено рекомендації щодо сприяння діалогу в Одесі (Україна). У третій частині, міститься короткий огляд контексту та структури дослідження, а також опис цілей, цільових груп та обмежень даного дослідження.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

УЯВЛЕННЯ ЩОДО КРИЗИ/КОНФЛІКТУ

- Різні уявлення про ситуацію, але спільне розуміння причин напруженості і перешкод на шляху змін
- Суперечливі наративи про відповідальність за трагедію 2-го травня 2014² відображають дедалі глибший розкол суспільства
- Позірний спад напруги призводить до більшої поляризації позицій

ДІАЛОГОВІ ЗАХОДИ

- Знання про наявні діалогові заходи в Одесі, як власне і їх оцінка, варіюються в широких межах
- Розмиті та нереалістичні очікування потенційних результатів діалогу призводять до розчарування у такому форматі взаємодії
- Побожування висловлюватися публічно та заборона «гарячих тем» заважають успішній комунікації під час діалогу
- Існує суттєвий скептицизм щодо адекватності ініційованого «знизу» діалогу у теперішній конфліктній ситуації

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ДІЄВЦІВ

- Бінарне розділення людей на майданівців та антимайданівців не відображає наявний спектр політичних позицій
- Зростання дисбалансу політичного представництва у публічному просторі посилює напругу
- Попри збільшення ролі громадянського суспільства в політиці чимало респондентів зберігають глибоку недовіру до будь-якої політичної активності

МОТИВАЦІЯ І МЕНТАЛЬНІСТЬ

- Мотивація брати участь у громадській діяльності має різноплановий характер, зокрема, політичний, соціальний, особистий, економічний і релігійний
- Ступінь вмотивованості залежить від багатьох чинників
- Молодше покоління уже готове брати на себе відповідальність

¹ Вищезазначені респонденти (професійні фасилітатори, волонтери, лідери громадської думки, громадські діячі, соціальні/політичні активісти) були, так чи інакше, залучені до діалогових заходів як (потенційні) учасники, фасилітатори, організатори та прихильники. (див. Частина III: Про дослідження).

² 2 травня 2014 року, політична демонстрація переросла в силове протистояння біля Будинку профспілок у центрі Одеси. Шість майданівців та 42 антимайданівця було вбито; понад 200 осіб зазнали поранень.

ЧАСТИНА I: ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. УЯВЛЕННЯ ЩОДО КРИЗИ / КОНФЛІКТУ

1.1. Різні уявлення про ситуацію, але спільне розуміння причин напруженості і перешкод на шляху змін: Коли респондентів запитали про сприйняття «поточної

ситуації» в Одесі та Україні влітку і восени 2015 року, вони надали дуже різні і суперечливі відповіді. У наведеній нижче діаграмі представлений огляд цих відповідей:

Національний рівень

Наразі Україна веде війну (з Росією). Ця обставина суттєво позначається на житті в Одесі. Помітними наслідками війни є кепська економічна ситуація, присутність у місті внутрішньо переміщених осіб (ВПО), особисті проблеми та ін.

Наразі Україна переживає соціальні і політичні трансформації. Це, з одного боку, є джерелом проблем, а з іншого – можливостей.

Діаграма 1:

Спектр уявлень про «поточну ситуацію» влітку і восени 2015 року

Регіональний рівень / Рівень громади

Одесити досі відчувають на собі наслідки трагедії 2-го травня, що стала точкою неповернення як в історії міста, так і житті окремих людей. Найбільш помітним наслідком трагедії стало падіння рівня безпеки в громадському просторі та загальна криза толерантності.

Наразі в Одесі тривають перемовини та дискусії між різними (політичними) таборами та дієвцями, однак про конфлікт не йдеться.

Наразі ситуація в Одесі спокійна, оскільки конфлікт «заморожено».

Індивідуальний рівень

Я стикаюся із багатьма проблемами у повсякденному житті через підвищений рівень небезпеки (серії вибухів) і непросту фінансову ситуацію, спричинену економічною кризою.

Різні тлумачення ситуації, починаючи від «війни» і «трансформацій» до «замороженого конфлікту» і «непростих буднів» демонструють, як важко визначити найбільш адекватний підхід до визначення «поточних» потреб у місті, що втягнуте в загальнонаціональну кризу і міжнародний конфлікт (див. також пункт 1.3. цього звіту «Позірний спад напруги призводить до більшої поляризації позицій»). Однак, коли респондентів попросили навести якісь конкретні причини напруженості в Одесі, то чи не всі вони зауважили таке: **(1)** головним джерелом суперечок в Одесі є конкуруючі цінності і світогляди, що провокують (часом насильницьку) конфронтацію між різними групами. У першу чергу це стосується дискусій щодо вибору між демократичним (індивід понад держави) та авторитарним (держава понад індивіду) способом життя.; **(2)** нерівні можливості публічно артикулювати свою (політичну) позицію; **(3)** відмінності в оцінюванні подій 2-го травня та різні спогади про них; **(4)** суперечливе ставлення в Одесі до переміщених осіб.

Незважаючи на ціннісні розбіжності та підтримку різних політичних позицій, усі респонденти поділяють схожі припущення щодо перешкод на шляху до змін та розв'язання конфлікту. Більшість із цих перешкод мають системний/структурний характер і лише побічно пов'язані з безпосередньою (політичною) напругою в Одесі:

Корупція

На думку респондентів, корупція паралізує особистість і всю систему, в тому числі громадянське суспільство: так звані «кишенькові» громадські організації, профінансовані олігархами, використовуються для впливу на громадську думку. Корупція присутня як у приватній, так і у публічній сферах. Чимало людей не вірить, що прийняття політичних рішень і управління конфліктами обходиться без хабарництва. Ця ситуація призводить до нехтування громадянами участі в політичній сфері.

Менталітет

На думку респондентів, дві особливості менталітету, зокрема старшого покоління, заважають реальним змінам та вирішенню конфліктів. З одного боку йдеться про стратегію «ігнорування», яка дозволяє не реагувати на неправомірні дії уряду, а з іншого – про стратегію «вичікування і звинувачення», коли вся відповідальність покладається на уряд.

Економічна ситуація

Політики користуються економічною кризою для маніпуляцій та розколу суспільства. Зазначалося, що люди, які краще забезпечені матеріально, будуть більш стійким щодо (політичної) маніпуляції і, водночас, матимуть більше бажання та можливостей (з точки зору часу і ресурсів) долучитися до діалогу.

Несправедливість

Респонденти зауважили несправедливий характер системи в цілому, адже закони тут завжди на боці державних чиновників. Неодноразово зазначалося, що джерелом соціальної напруги є проблеми правової системи (особливо, коли винуватці трагедії 2-го травня досі не притягнуті до відповідальності).

Засоби масової інформації

Одеські олігархи, деякі клани і/або політичні партії, що володіють телевізійними компаніями (близько 80% із них підтримують нинішній політичний курс) використовують ЗМІ для лобювання своїх власних інтересів і цілей. Опозиційні газети стають більш цензуровані або закриваються. Усе це призводить до маніпуляцій і проблем зі свободою слова. Як наслідок, люди уникають публічних висловлювань та не намагатимуться щось змінити.

Насилля

Підвищений рівень насильства, до якого вдавалися як держава (поліція), так і громадські активісти та організації, знижують готовність людей долучитися до суспільно-політичних та громадських ініціатив, як власне і діалогу.

Діаграма 2: Спектр перешкод на шляху до змін та розв'язання конфлікту

1.2. Суперечливі наративи про відповідальність за трагедію 2-го травня 2014 відображають дедалі глибший розкол суспільства: Від початку, події 2-го травня описували як геть непригаманні неконфліктній ментальності та етиці мешканців Одеси: використання сили (тим більше зброї) проти людей вважалося неприйнятним у місті. Більшість респондентів сприймає цей день як спільну трагедію і поворотну точку в історії Одеси. Мабуть, саме тому – одразу після подій – з'явився спільний для всіх учасників подій наратив, згідно з яким конфлікт спровокували зовнішні сили, на які покладалася вся провина за трагедію. Однак, із плином часу і проведенням лише кількох судових слухань у справах потенційних винуватців трагедії попри зусиль і розслідування «Групи 2-го травня»³ цей спільний наратив зник. Учасники подій почали звинувачувати в трагедії представників інших груп в місті, що призвело до обопільних погроз та замахів на вбивство. До листопада 2015 року, прихильники нинішнього уряду, навіть, критикували сам поділ на жертв і злочинців. Попри те, що загальна напруга в місті спала, невичерпаним лишився конфлікт довкола подій 2-го травня, які вже сприймалися не як спільна трагедія, а як подія, що поділила місто на опозиційні групи.

1.3. Позірний спад напруги призводить до більшої поляризації позицій: Попри нинішній конфлікт на сході України, вибухи в 2015 році і подальшу конфронтацію різних груп, градус конфлікту в Одесі спав восени 2015. Ще в серпні, події 2-го травня 2014 року були усюдищою та емоційною темою; прийдешні жовтневі вибори посилювали напруженість між різними учасниками конфлікту. Але уже в листопаді, респонденти менше згадували про цю напругу; ситуацію в Одесі характеризували як досить спокійну. Помітно зріс рівень розчарування як серед політичних діячів, так і громадських активістів. Згасання напруги пов'язували (1) з виснаженням учасників або (2) із одеською «традицією холодного конфлікту, коли сторони не ворогують відкрито, але вважають одна одну «ворогами»» (інтерв'ю 15). На думку інших респондентів, постійні обмеження та санкції, спрямовані проти супротивників, притишили конфлікт. Загалом, позірне послаблення напруги не призвело до бажання приймати участь в діалозі, а навпаки, позиції людей почали ще більше розходитися.

2. ДІАЛОГОВІ ЗАХОДИ

2.1. Знання про наявні діалогові заходи в Одесі, як власне і їх оцінка, варіюються в широких межах: Деякі респонденти виявилися поінформованими про широке розмаїття заходів щодо міжгрупового діалогу в Одесі протягом 2014-2015 років. Ці заходи відбувалися у різних форматах і переслідували різні цілі та проходили за підтримки як місцевих так і міжнародних діячів (діаграма 1). Усі вони продемонстрували широке розуміння діалогу³ - як заходу, який безпосередньо називається діалогом (наприклад, зустрічі, фасилітовані Одеською обласною групою медіації), так і події під час яких діалог виступав лише одним із елементів заходу (наприклад, обговорення суперечливих питань на відкритті виставки). Однак, відповідаючи на питання про організаторів таких заходів в Одесі, більшість респондентів згадали тільки міжнародні організації (наприклад, ОБСЄ). Респонденти мало знали про місцевих організаторів діалогів та не особливо довіряли їх компетенції. Міжнародні організації, навпаки, були широко знані та мали добру репутацію в Одесі. х зазвичай, сприймають як неополітизованих фасилітаторів діалогу, свідків і спостерігачів, а також цінують за відповідальність.

³ Діалог в більшості випадків розуміється як інструмент для вирішення конфліктів, який стимулює спілкування між людьми, що мають різні погляди на конфлікт. Більшість опитаних також поділяють думку щодо факторів успіху діалогів за участю фасилітаторів. Фасилітатори діалогів повинні: (а) мати достатній рівень професійної підготовки та кваліфікації, аби

допомогти учасникам діалогу знайти спільну мову; (б) перебувати поза конфліктом («походити з іншого контексту, бути неополітизованими та не підтримувати жодну з партій/сторін» (інтерв'ю 4); (в) мати достатньо повноважень; (г) бути інтелектуально обдарованими та користуватися довірою.



Діаграма 3:
Спектр діалогових заходів, проведених в Одесі в 2015 році

Примітними є також розбіжності в оцінці обговорюваних подій: майже половина опитаних вважає, що усі зацікавлені мали чимало можливостей для діалогу, наголошуючи на успішності проведених заходів (наприклад, зустріч ОБСЄ напередодні 2 травня 2015 року, внаслідок якої швидше за все вдалося мінімізувати насильство). Трохи більше, ніж половина опитаних, навпаки, або скаржилася на недостатність в Одесі майданчиків для міжгрупового діалогу, або зазначала, що такий формат діалогу не здатний зібрати разом релевантних дієвців (як з Одеси, так і з-за її меж), організувати безпечний простір для комунікації, поставити на обговорювання конкретні конфліктні питання («один лише діалог про діалог») і, як наслідок, не матиме конкретних результатів.

2.2. Розмиті та нереалістичні очікування потенційних результатів діалогу призводять до розчарування у такому форматі взаємодії: Більшість респондентів очікувала, що під час діалогу буде укладено певні «угоди»: конкретні домовленості та зобов'язання учасників діалогу. Відтак, очікувалося, що учасники діалогу будуть наділені певними повноваженнями прийняття рішень, що результати дискусій мають бути закріплені у форматі угоди, і що увесь процес кимсь контролюватиметься (наприклад, нейтральними спостерігачами). Таке припущення про сутність (*raison d'être*) діалогу відповідає місцевій культурі конфлікту, описаній одним із респондентів так: «Одеській області притаманний специфічний менталітет. Ми можемо про щось домовлятися, навіть, маючи різні погляди. Для одеситів – це нормально; ми домовляємося» (інтерв'ю 15). Ідеться про те, що одесити, зіткнувшись

із різними думками, більше цінують ті форми взаємодії, які дозволяють їм досягти певних домовленостей і менше уваги приділяють порозумінню або загальному поліпшенню відносин. Аби домовитися – особливо в серйозних напружених конфліктних ситуаціях – люди надають перевагу радше переговорам та медіації, аніж фасилітованим діалоговим заходам. Утім, трое із дев'ятнадцяти респондентів заявили, що діалог є важливим підґрунтям емпатії і толерантності між одеситами та зауважили значущість відкритого обміну різними думками за допомоги нейтральних фасилітаторів.

У будь-якому випадку, проведення поодиноких діалогів не виправдувало очікувань і розчарувало учасників діалогу. Зрештою, можна констатувати існування серйозної необхідності розуміти відмінності різних концепцій діалогу та адаптовувати діалогові формати до місцевої культури (наприклад, доповнюючи діалог елементами медіації).

2.3. Побоювання висловлюватися публічно та заборона «гарячих тем» заважають успішній комунікації під час діалогу: Виражаючи свої (політичні) думки, одесити, за кількома винятками, поведуться обережно, побоюючись негативних наслідків (наприклад, втратити роботу або погроз фізичної розправи). На пряме запитання про готовність взяти участь у діалогових заходах з актуальних політичних питань, майже всі респонденти висловили побоювання щодо безпеки, що, в свою чергу, робить їх участь в заході залежною від інших учасників та контексту (наприклад, гарантій безпеки). Попри те, що після Революції Гідності та подій 2013 року в Києві, а також подій 2-го травня 2014 року в

Одесі ця обережність (або страх) потроху зникає, доволі помітним лишається небажання обговорювати «гарячі теми» (як то війна на сході України, доля переміщених осіб і т.ін.) як в неформальній обстановці, так і на робочому місці. Майже третина опитаних відзначила позитивний наслідок такого підходу: уникаючи «гарячих тем», можна познайомитися або надалі підтримувати контакт із людьми, які дотримуються інших поглядів. Зрештою, нецензурована та щира (політична) дискусія має місце лише «на кухні», в колі однодумців у безпечному форматі, який не є орієнтований на досягнення конкретних результатів. Однак, респонденти самі неодноразово підкреслювали безрезультатність балачок «на кухні», оскільки вони жодним чином не впливають на реальне розв'язання конфліктних ситуацій та/або настання бажаних змін в Одесі й Україні загалом: «Якщо усі учасники дискусії помірковані люди, з якими можна знайти спільну мову, змін годі й чекати, адже для цього «на борту» мають бути й інші люди» (інтерв'ю 4).

Зрештою, на думку респондентів, відбір учасників діалогу має відбуватися на основі: (а) готовності шукати «реальний» варіант зменшення напруженості, (б) соціального статусу та (в) рівня впливу на інших людей/груп. Ця ситуація відображає нагальні дилеми, що з ними стикаються спроби побудувати діалог: з одного боку, вибудовуючи діалог довкола «гарячих тем», можна відлякати потенційних учасників дискусії, особливо коли організатори/фасилітатори не мають достатніх ресурсів, аби гарантувати цілковиту безпеку учасникам. З іншого боку, коли діалогові заходи торкаються питань, які не визивають гарячих дискусій, або проводяться між однодумцями, такі діалоги не матимуть жодних реальних наслідків і будуть тільки дублювати «балачки на кухні».

2.4 Існує суттєвий скептицизм щодо адекватності ініційованого «знизу» діалогу у теперішній конфліктній ситуації: Розглядаючи діалог як важливий і цінний інструментуцілому, більшість респондентів поставили під сумнів доцільність діалогу при розв'язанні теперішньої конфліктної ситуації як в Одесі, так і Україні. Чимало респондентів відгукувалися скептично, вважаючи що діалог, покликаний посприяти взаєморозумінню, ще не на часі: «Діалог – це реабілітація. Та це лише наступний крок. Ми ж перебуваємо на стадії операції. А вже починаємо говорити про реабілітацію, хоча ми ще навіть не націлені на реабілітацію» (інтерв'ю 10).

На місцевому, регіональному та національному рівнях, люди зізнавалися, що ще не готові до діалогу, адже досі намагаються посісти більш вигідну позицію, аби «виграти» у довгостроковій перспективі. Понад те, опитувані стверджували, що плідний діалог можливий лише за дотримання таких умов: припинення війни на сході України, відновлення справедливості (здебільшого у контексті подій 2-го травня), проведення реформ і покращення економічної ситуації. Цей скептицизм, схоже, підігривається загальним припущенням, що діалог між громадами в регіонах України лишатиметься безрезультатним доки конфліктна ситуація не зміниться на міжнародному рівні (апелюючи здебільшого до міждержавного конфлікту України та Росії): «Усе на що ми, одесити, спроможні - це вгамовувати невеликі суперечки між сторонами протистояння. Та ми не можемо дати раду масштабному конфлікту» (інтерв'ю 4). Отже, ідеться про уявний або реальний дефіцит участі і впливу на процеси вирішення конфлікту на найвищому політичному рівні (який сприймається як «реальний» рівень), що засвідчує катастрофічний розрив між діалоговими ініціативами на першому та третьому треку (на політичному рівні та на рівні громадянського суспільства).

На думку респондентів, віра у плідність міжгрупового діалогу може ґрунтуватися на введенні в діалог більш особистого/неформального, захищеного і неполітизованого виміру. На основі історій успіху інших країн, або ж міжособистісних історій, потенціал діалогу може розкритися для ширшої громадськості.

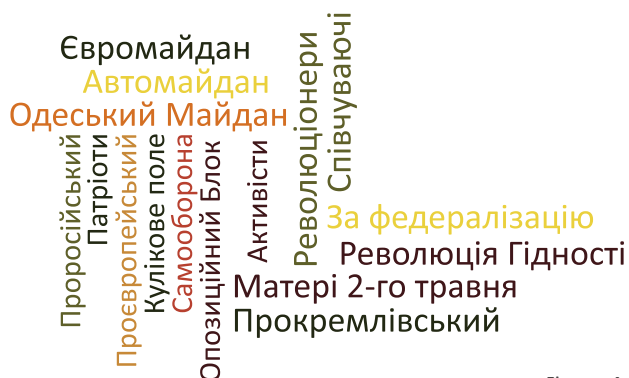
3. САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ДІЄВЦІВ

3.1. Бінарне розділення людей на майданівців та антимайданівців не відображає наявний спектр політичних позицій: МБільшість респондентів підкреслили, що поділ українців на майданівців та антимайданівців був накинтий штучно (колишнім, або нинішнім урядами, як власне і міжнародною спільнотою) зі стратегічних міркувань. Інші бінарні ярлики, як то «проросійський», «проукраїнський», чи то «проєвропейський» вживалися не часто, адже суто географічні референції не відображали відмінностей між різними конкуруючими (політичними) позиціями. Натомість, респонденти оперували поняттями «прибічник» або «противник» авторитарного правління: «немає етнічного конфлікту, йдеться про цінності, (проте) не всі українці розділяють ці демократичні

цінності, так як і не всі росіяни поділяють авторитарні цінності» (інтерв'ю 13). Слід зазначити, що дихотомія авторитарний — антиавторитарний не відтворює тут дуалістичну логіку майданівець — антимайданівець, бо, наприклад, деякі ультраправі прихильники Майдану поділяють авторитарні погляди. У цілому, респонденти поводитися з ярликами дуже обережно, особливо з тими, які вкорінені у бінарних відмінностях, і описували свою власну політичну позицію за допомогою конкретних понять (діаграма 2).

Зважаючи на те, що чи не кожен респондент вживав нове поняття на позначення власної позиції можна зауважити, що: (1) такий вибір ярликів є процесом особистим, індивідуальним і, можливо, контекстним/ситуаційним; (2) діапазон понять відображає широкий спектр (політичних) позицій.

Водночас, схоже, що самоідентифікація не завжди пов'язана зі усталеним політичним порядком денним, оскільки деякі назви використовувалися як взаємозамінні. З огляду на це, стає ще більш очевидним, що поділ на «майданівців» та «антимайданівців» є занадто спрощеним/вузьким і не відображає реальної ситуації на місцях. Отже, важливо не лише змінити самі формулювання, а й почати підходити до різних груп більш диференційовано, уникаючи бінарні опозиції.



Діаграма 4:
Спектр політичної самоідентифікації респондентів

3.2. Зростання дисбалансу політичного представництва у публічному просторі посилює напругу:

Незважаючи на те, що всі сторони конфлікту (як би їх не називали) є доволі чисельними групами одеситів (точне співвідношення невідоме), респонденти неодноразово підкреслювали, що тільки одна сторона, прихильники нинішнього уряду, будуть репрезентовані в публічній сфері та матимуть змогу впливати на політичні процеси

в місті. Цей дисбаланс, чи навіть маргіналізація, проявляється у: (1) позиціях, озвучених у публічних дебатах; (2) складі учасників діалогу; (3) висвітленні ситуації українськими ЗМІ; (4) сприйнятті громадськості щодо того, хто є переможцем і переможеним в конфлікті; (5) обмеженнях та санкціях. Прихильники нинішнього уряду пояснюють цю ситуацію так: мовляв опозиційні групи в Одесі страждають через брак лідерів, зокрема інтелектуалів, постійно втрачають прихильників. Це, власне, і призводить до неможливості артикулювати свою позицію, або впливати на процеси в Одесі. Як контраргумент лунає думка, що одеський автомайдан так потужно представлений у місті саме завдяки владній підтримці та цілеспрямованому тиску на опозицію. Незалежно від того, чи відповідають ці судження дійсності, їх наявність в головах людей може стати рушійним фактором подальшої ескалації конфлікту. Насправді, напруженість у відносинах між прихильниками конкурентних політичних груп в Одесі зростає, що призвело до чималої кількості нападів у 2015 році.

3.3. Попри збільшення ролі громадянського суспільства в політиці чимало респондентів зберігають глибоку недовіру до будь-якої політичної активності:

Хоча чимало респондентів здавалися політично вмотивованими, коли записувалися ці інтерв'ю, за їхніми словами лише кілька із них цікавилися політикою та активно брали участь у громадській діяльності до подій листопада 2013 року в Києві. Це можна пояснити широко поширеною недовірою до політичних лідерів/інституцій і подальшою політичною апатією громадянського суспільства: багатьом (колишнім) політичним діячам, як одеським так і загальноукраїнським, не довіряють через корумпованість і приналежність до політичної культури, що ставить власні інтереси понад службові обов'язки і політичні процеси. З огляду на це, немає нічого дивного в тому, що респонденти надають перевагу неполітичним лідерам (наприклад, інтелектуалам) у питаннях провадження соціальних змін і розв'язання громадських конфліктів. Посилює цю тенденцію переконання, що лідери громадської думки навряд чи змінять свої думки публічно, чи то підуть на значні поступки під час діалогу, бо їх одразу запідозрять у «продажності». Події на Майдані або 2-го травня 2014 року в Одесі трохи зменшили загальний рівень політичної апатії, і деякі представники громадянського суспільства почали відчувати себе більш впевненими і спроміглися внести свої запити у

Первинна Мотивація	Пропорція	Цілі	Сфери діяльності
Політична	6 / 19	Набуття політичного впливу; посилення конституційності та законності; вирішення політичних питань; боротьба з демонізацією опонентів; поліпшення умов для майбутніх поколінь; боротьба за справедливість, виховання патріотизму та соціального оптимізму	Надання правової допомоги виборцям; вирішення соціальних і фінансових проблем; захист соціальних стандартів; координація політичних заходів; надання інформаційних матеріалів; робота із розбудови громадянського суспільства
Соціальна	5 / 19	Бажання допомагати людям і робити щось добре/корисне попри власні політичні переконання	Надання первинної допомоги (забезпечення ВПО, воїнів та ветеранів харчуванням, житлом і медикаментами); надання психологічної підтримки, у першу чергу, родичам загиблих, затриманих, воїнів / колишніх комбатантів, або ВПО; організація публічних заходів/фестивалів у Одесі; організація програм з реінтеграції; навчання, зокрема, організація комп'ютерних курсів та курсів англійської мови; фандрейзінг
Особиста	5 / 19	Робити щось цікаве, таке, що приносить задоволення; робити щось важливе, перспективне для власних дітей	
Економічна	3 / 19	Отримати (після волонтерської діяльності) добре оплачувану роботу і/або впливову громадську посаду; здобути авторитет.	
Релігійна	3 / 19	Дотримуватись релігійних переконань, що вчать допомагати іншим	

Діаграма 5: Спектр мотивацій до участі у політичній та громадській діяльності

політичний порядок денний. Утім, більшість, так і не спромоглася конвертувати свої політичні переконання у пряму політичну дію. Тому важливо організувати діалог таким чином, щоб привернути до нього увагу як політично активних, так і політично пасивних людей.

4. МОТИВАЦІЯ І МЕНТАЛЬНІСТЬ

4.1. Мотивація брати участь у громадській діяльності має різноплановий характер: Після протестів на київському Майдані в 2013 році, початку війни у східних областях України і травматичних подій в Одесі 2-го травня 2014 року, дедалі більше людей бере участь у громадській діяльності. Аналіз основних з цих мотивів демонструє їх різноплановий та комплексний характер; проте, їх все одно можна розділити на п'ять видів первинної мотивації (діаграма 3). Визначення первинної мотивації є пріоритетним завданням, оскільки джерела мотивації потрібно стимулювати й задовольняти, аби й надалі підтримувати активність громадських діячів.

Кожна первинна мотивація, здебільшого, супроводжується іншими мотивами, демонструючи, що громадські активісти переслідують змішані цілі та керуються різними чинниками. Наприклад, бажання зробити щось хороше для громади поєднується із прагненням зреалізувати себе за допомогою власного проекту. Окрім того, мотивація, схоже змінюється з плином часу. Зокрема, деякі активісти, вмотивовані спершу політично, згодом починають керуватися соціальними мотивами.

4.2. Ступінь вмотивованості залежить від багатьох факторів: Навіть, попри те, що рівень політичної вмотивованості до участі в громадській діяльності був відносно високим в 2015 році, розчарування після місцевих виборів у жовтні того ж року та повільність впровадження реформ, призвели до зменшення рівня політичної мотивації. Натомість, на думку респондентів, значення соціальних мотивів суттєво зросло; хтось із респондентів, навіть, відмовився від своєї колишньої професії й присвятив повний робочий день соціальному волонтерству. Однак, подальші розчарування і виснаження знизили рівень соціальної вмотивованості. Чого ж слід очікувати від інших джерел мотивації? На відміну від політичної чи то соціальної, релігійна мотивація виявляється в цілому більш стійкою: глибоко вкорінена у ідентичності людини, вона лише посилюється у кризові періоди, часи розчарування і фрустрації. Відтак, активісти, керовані в першу чергу релігійними мотивами, не припиняють своєї діяльності у скрутні часи. Подібно до активістів, вмотивованих особистими внутрішніми чинниками, їхній рівень вмотивованості залишається незмінним. Економічна ситуація несе як потенційні вигоди, так і ризики для ентузіазму активістів і тривалості їхньої соціальної активності: якщо активістові вдалося перетворити свою соціальну діяльність на прибуткову роботу, він матиме змогу зосередити увесь свій час і ресурси на соціальних проектах. Таким чином, громадські активісти можуть відкрити новий сектор ринку і посісти належне місце в

суспільстві. Серед потенційних ризиків слід зауважити можливість використання громадської діяльності виключно як трампліну для кращих економічних можливостей.

4.3 Молодше покоління уже готове брати на себе відповідальність: Схоже, що в Одесі (і, можливо, в Україні), світогляд старшого і молодого поколінь істотно різняться. Якщо менталітет перших зазвичай описували як стратегію «вичікування і звинувачення», то молодь готова брати на себе відповідальність і провадити зміни власноруч. Цей «світоглядний зсув» почався з подій Майдану і 2-го травня, коли люди почали відчувати/мати більший політичний вплив та/або готовність взяти на себе більше відповідальності. Проте, цей феномен обмежується соціальним сектором, де існує більше простору соціальної активності, що приносить конкретні результати. Респонденти описували загальний рівень громадської в Одесі й Україні як досить низький (5-7% активістів), що, в свою чергу, призводить до слабкості громадянського суспільства. Відтак, сподівання на (політичні) зміни і розв'язання конфліктів, покладається на молоде покоління. Кінець-кінцем, збільшується як фактичний вплив молоді так і масштаби покладених на неї очікувань.

ЧАСТИНА II: РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. ОБ'ЄДНУВАТИ ДІЄВЦІВ ІЗ РІЗНИМИ ПОЛІТИЧНИМИ ПОЗИЦІЯМИ

Зробити діалог доступним ширшій аудиторії: Чимало людей в Одесі: (1) особливо не цікавляться політикою; (2) бояться публічно висловлювати свої політичні погляди/обговорювати конкретні конфліктні питання; (3) загалом не довіряють політичним процесам. Тим не менше, існує серйозна зацікавленість обговорювати громадські питання з (поміркованими) представниками усіх соціальних груп. Відтак, проведення діалогу у неполітизованому контексті може суттєво збільшити кількість його учасників. Адже зацікавлені люди менше боятимуться й активно долучатимуться до обговорень. На додачу до активістів громадянського суспільства, корисним може виявитися залучення до діалогу інтелектуальних лідерів (на думку більшості, необхідних учасників діалогу), які, швидше за все, будуть позитивно сприйматися усіма конфліктними сторонами.

1.2. Підвищити рівень безпеки під час дискусій та обговорень: Чимало активістів остерігається брати участі у діалозі через загрозу словесних або фізичних погроз з боку інших учасників. Через це, слід збільшити фактичний і відчутний рівень безпеки під час зустрічей, наприклад, залучивши достатню кількість спостерігачів/фасилітаторів, які б моніторили ситуацію як під час дискусій, так і протягом перерв. Перш ніж організувати дискусію може бути доцільним визначити рівень напруги, проаналізувавши соціальні мережі. Це дозволить оцінити масштаби заходів необхідної безпеки та доцільність різних форматів дискусії з огляду на час та учасників обговорень.

1.3. Запропонувати нові формати діалогу з різними цілями та можливими результатами: Оскільки чимало активістів облишило відвідувати дискусії, бо стомилися від самих лише балачок, важливо запропонувати різні формати діалогу, які б спричинялися до конкретного плану дій (наприклад, воркшопи з конкретних питань, як то адаптація/інтеграція ВПО в Одесі). Зважаючи на те, що більшість людей бере, у той чи інший спосіб, активну участь у громадському житті, діалог пропонується позиціонувати як метод зміцнення співробітництва і координації, обміну інформацією або знаходження взаємовигідних домовленостей в межах політичного, економічного (місцевий бізнес) і соціального (волонтерського) секторів Одеси. Можна використовувати онлайн-платформу для залучення лідерів громадської думки до діалогу, що збільшить кількість учасників та нівелює питання (фізичної) безпеки. При цьому під час онлайн-діалогу необхідно забезпечити адекватну фасилітацію дискусії. Такі заходи підвищать довіру до діалогу і згодом можуть посприяти реабілітації та примиренню під час обговорення віч на віч.

1.4. Актуалізувати спільні цінності, перш ніж розпочинати діалог: Оскільки напружена ситуація сприймається як наслідок зіткнення конкуруючих цінностей, для об'єднання носіїв різних поглядів необхідно актуалізувати спільні соціальні і громадянські цінності (наприклад, ненасильницький характер одеської культури, толерантної до різних думок). Дієвці, що керуються здебільшого соціальними або релігійними чинниками можуть досягти плідних результатів діалогу між протилежними сторонами, бо у своїй діяльності вони керуються етичними приписами (робити добро для суспільства). Чимало дієвців, байдуже керуються вони політичними мотивами (бажання змінити політичні

структури), соціальними або ж особистими мотивами (прислужитися загальному благу), прагнуть поліпшити життя для прийдешніх поколінь. Питання «майбутнього Одеси» (та всієї України) не лише об'єднує різних дівців (здебільшого батьків), а є однією із найважливіших мотивацій до діалогу. І ця мотивація зможе найкраще зреалізуватися під час інноваційних, орієнтованих на майбутнє воркшопів.

1.5. Пов'язувати заходи із авторитетними місцевими та міжнародними (орієнтованими на діалог) ініціативами, організаціями, активістами та використовувати соціальні мережі: Оскільки деякі місцеві та міжнародні (орієнтовані на діалог) організації або дівці вже користуються доброю репутацією і/або довірою (наприклад, ОБСЄ або Одеська обласна група медіації), перспективною видається можливість пов'язати запланований захід із такими партнерами.

Довіряючи останнім, люди можуть виказати більшу готовність долучитися до діалогу та зможуть більш вільно артикулювати свої погляди (зокрема, перед незнайомою аудиторією). Понад те, пропонується залучати до діалогу більше людей, об'єднавши різні діалогові ініціативи в Одесі. Оскільки соцмережі є для багатьох людей джерелом інформації, доцільно використовувати Інтернет (наприклад, Facebook), аби повідомити про заплановані заходи та дискусії. Для того, щоб підвищити готовність і довіру потенційних учасників до дискусії, заздалегідь можна надавати більш вичерпну інформацію про організаторів діалогу, як фізичних осіб, так і організацій, а також інформацію про цілі та завдання діалогу.

2. НАМАГАТИСЯ БРАТИ ДО УВАГИ МОТИВАЦІЮ ТА МЕНТАЛІТЕТ ДІЄВЦІВ

2.1. Додавати заходам неформального виміру та сприяти особистому визнанню та самореалізації дівців: Беручи до уваги, що учасники діалогу зазвичай керуються сукупністю різних чинників, можна додати до офіційної частини діалогу більш неформальну (каву-брейк або ланч). Це дозволить учасникам зміцнити взаємні контакти з людьми або організаціями. Окрім того, позиціонування діалогу як суспільного заходу дозволить учасникам відчувати, що їхні (соціальні) активності визнаються та винагороджуються. Коли активісти добровільно виділяють чимало часу і ресурсів на соціальну чи політичну діяльність, вірогідно, що їм

бракуватиме визнання цього та можливо інших видів заохочення. Допомога, наприклад, за рахунок міні-грантів або технічної підтримки, під час втілення або подальшої реалізації діалогових ініціатив, може стати одним із видів такого заохочення. У будь-якому випадку, такий підхід є ключовим для заохочення і підтримки місцевих проектів зі сприяння діалогу, оскільки він стимулюватиме інших місцевих активістів брати відповідальність на себе.

2.2. Апелювати до нової ментальності і молоді: Чимало активістів (байдуже, підтримували вони Майдан чи ні) мають бажання і відчують спроможність впливати – у той чи інший спосіб – на нинішню ситуацію в Одесі та Україні. Цілком імовірно, що їм «лише» треба допомогти знайти правильний формат (чи то допомогти інституціоналізувати організацію) для реалізації соціальних змін. Оскільки молоде покоління більше орієнтується на самоорганізацію як механізм змін, його слід підтримувати у першу чергу. Наприклад, шляхом ідентифікації конкретного потенційного внеску молоді у соціальні процеси і надання освітніх можливостей та змоги організувати різні акції.

3. НЕОБХІДНІСТЬ ПІДЙМАТИ ЗНАЧУЩІ ПИТАННЯ

3.1. Події 2-го травня 2014 року: Для більшості людей події 2-го травня є першопричиною поточної напруги, яка перешкоджає остаточному примиренню. Обговорення цих подій може запропонувати новий спосіб подолати загальне почуття несправедливості, яке виникло через проблеми розслідування подій 2-го травня. Дискусія про спільну (первинну або вторинну) травму, завдану подіями 2-го травня, може посприяти як індивідуальному зціленню, так і реабілітації і примиренню конкретних спільнот у Одесі. Люди відчують падіння рівня безпеки у громадському просторі і безпосередньо пов'язують це із подіями 2-го травня. Оскільки цю думку поділяє більшість одеських дівців, питання безпеки під час діалогу мусить лишатися актуальним у практичному сенсі (залучення охоронців до заходів), емоційному сенсі (робота з травмою, підвищення довіри) та політичному аспекті (підтримання свободи слова).

3.2. Корупція, інфраструктура, громадські питання: Діалог не може побороти корупцію (тому важливо, щоб про це обмеження діалогу знали), але діалог може кинути виклик корупції шляхом: (1) спільного

обговорення способів, у які корупція псує навіть людей із благими намірами; (2) пошуку шляхів відновлення діяльності та/або розширення сфери діяльності; (3) розробки конкретних ідей для поступових системних змін, які можуть бути згодом втілені спільними зусиллями. Під час обговорення питань корупції, напрочуд важливо якомога більш повно поінформувати про проблему, уникаючи оціночних суджень та прямих звинувачень. Натомість, бажано перефокусувати дискусію на питання: «Як я можу лишатися поза корумпованою системою, в якій я змушений/а жити? Оскільки корупція є фундаментальною проблемою в Одесі, організатори діалогу мають лишатися прозорими щодо джерел власного фінансування та очікувань їхніх донорів (особливо у випадках, коли заходи відбуваються за сприяння місцевих або міжнародних політичних, бізнесових та інших донорських організацій). Коли кошти на проведення місцевих діалогів виділяються місцевим організаціям, слід переконатися у прозорості відбору грантоотримувачів та відповідності міжнародним стандартам фінансування.

Інфраструктурні питання, зокрема стан пішохідних та автомобільних доріг, є перспективною темою для діалогу, оскільки такі проблеми стосуються більшості одеситів і дають змогу простежити думки різних (політичних) сил про неполітичні реалії. Досвід показує, що одеські дієвці готові забути про всі політичні розбіжності заради досягнення згоди у питаннях покращення життя в місті.

3.3. Травма і фрустрація: Оскільки мотивація чималой кількості дієвців спровокована травматичним досвідом, їм може знадобитися психологічна підтримка. Отже, слід налагодити/відновити зв'язки із місцевими психологами та фахівцями з питань травм. Крім надання індивідуальної психологічної підтримки, потенційним учасниками діалогу можна запропонувати безпечні форуми для обміну особистим досвідом (наприклад, обговорюючи події 2-го травня), індивідуальні консультації з коучингу та супервізії для того, щоб знайти конструктивні способи подолати внутрішні та зовнішні причини емоційного стресу і перевтоми. Зважаючи на постійний брак ресурсів, розглядаючи надання таких послуг, слід керуватися прагматичними аспектами.

Понад те, більшість активістів пережила, або досі переживає глибоке розчарування внаслідок нинішньої війни на сході України, відсутності належного розслідування подій 2-го травня, повільного

впровадження реформ в Україні, місцевих виборів в Одесі, нездійснених соціальних або політичних обіцянок. Усе це справляє враження відсутності будь-яких змін та ставить під сумнів можливість що-небудь змінити. Тому необхідно створити платформу для обговорення такого розчарування, що при детальному розгляді має кілька причин та різні сценарії подолання, аби перейти від відчуття безпорадності до відновленої діяльності.

ЧАСТИНА III: ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. КОНТЕКСТ І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

У даному дослідженні узагальнюються результати інтерв'ю, проведених із місцевими дієвцями діалогу в Одесі. Інтерв'ю проводилися у серпні та листопаді 2015 року Центром Медіації та Миру Європейського університету Віадріна, Франкфурт-на-Одері, Німеччина.

(1) Контекст: Інтерв'ю проводилися в рамках проекту «Спільний дім - підтримка та розширення діалогу в Одесі», організованого в Одесі у 2014 і 2015 роках німецьким проектним консорціумом, до складу якого увійшли: CSSP (Берлінський центр інтегративної медіації), Inmedio (Інститут медіації, консультування і розвитку) і Центр Медіації та Миру Європейського університету Віадріна, Франкфурт-на-Одері. Протягом проекту було створено ініціативну групу українських громадських активістів – «Простір громадської ініціативи для діалогу» (колишній «Спільний дім») – для сприяння, організації, підтримки та/або промоції діалогу в Одесі. Основні цілі проекту полягали у підвищенні практичного потенціалу дієвців; налагодженні міжгрупової комунікації; розбудові діалогу з представниками інших політичних таборів. Проект було профінансовано Міністерством закордонних справ Німеччини.

(2) Фокус: У інтерв'ю обговорювалися такі теми: (а) досвід, виклики та потреби, виявлені під час проведення діалогу/медіації в Одесі; (б) політична самоідентифікація респондентів; (в) мотивації, що ними керуються респонденти, беручи участь у політичній та громадській діяльності, пов'язаній із поточною кризою/конфліктом; (г) проблеми, нагальні для поточної кризи/конфлікту в Одесі.

(3) Метод: До дослідження увійшли 19 інтерв'ю, проведених російською / українською / англійською мовами. Усі вони були записані на диктофон.⁴ Дослідники користувалися якісним методом дослідження із проведенням напівструктурованих інтерв'ю для збору даних і подальшим якісним контент-аналізом отриманого матеріалу. Інтерв'ю доповнювалися компонентом «дослідження в дії», оскільки мали на меті стимулювати рефлексію респондентів щодо існуючих способів мислення і діяльності. Задля перевірки, попередні результати інтерв'ю обговорювалися з респондентами та іншими місцевими дієвцями. Інформація, отримана з інтерв'ю, була систематично проаналізована і відібрана тільки та, що має значення для фасилітаторів та організаторів діалогу. При цьому дослідники намагались якомога ближче слідувати оригінальним формулюванням респондентів.

(4) Учасники інтерв'ю: Під час інтерв'ю були опитані: (а) учасники діалогових заходів; (б) фасилітатори, організатори та прихильники діалогових заходів; (в) одеські громадські діячі та лідери громадської думки; (г) соціальні та політичні активісти/волонтери. Останні дві групи є потенційними учасниками, фасилітаторами, організаторами або прихильниками діалогу. Критерії відбору респондентів (вибірка): максимальна гетерогенність професійного досвіду; вік (25-65 років); стать (11 чоловіків / 8 жінок); політичні погляди (9 майданівців/8 антимайданівців/2 не визначились). За припущенням, 19 респондентів презентують різні групи мешканців Одеси (5 – соціальний сектор; 4 – політичний сектор; 4 – зв'язки з громадськістю; 3 – місцева адміністрація; 2 – бізнес; 1 – інше).

2. ЦІЛІ ТА ЦІЛЬОВІ ГРУПИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження має на меті забезпечити науковою підтримкою діалогові заходи в Україні шляхом: а) аналізу конкретних контекстних умов для діалогу в Одесі, що дозволяє адаптувати дискусії та обговорення до цих умов (наприклад, вибудувати відносини довіри з «важкодоступними» учасниками); б) створенням інформаційної бази, яка включає, наприклад, теми, мотивації, формати діалогів з питань подолання соціальної напруженості в Одесі, і яка згодом може бути використана в інших регіонах України.

Основними цільовими групами проекту є: (1) німецький проектний консорціум (див. вище); (2) група українських дієвців («Простір громадської ініціативи для діалогу») та інші дієвці діалогу та медації в Україні; (3) Міністерство закордонних справ Німеччини та інші міжнародні організації, що беруть участь у миротворчих процесах в Україні.

3. ОБМЕЖЕННЯ ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

При роботі з результатами та рекомендаціями цього дослідження, слід зважати на:

(1) вибірку респондентів: Навіть, якщо дослідження охоплювало би найбільш гетерогенну групу з точки зору професійної підготовки, віку, статі та політичних переконань, слід зважати, що до інтерв'ю долучилися лише ті дієвці, що виказали бажання говорити про діалог/медацію з іноземним дослідником; (2) непідтверджену релевантність висновків у інших регіональних контекстах: Дослідження висвітлює важливі аспекти діалогу, характерного, однак, для Одеси та області. Деякі аспекти запропонованих висновків можуть виявитися релевантними для інших регіонів України і, певною мірою, решти пострадянських країн, однак релевантність цих висновків щодо інших регіонів слід перевірити іншими науковими дослідженнями і практичним досвідом. У будь-якому випадку, при використанні цих даних у іншому контексті необхідно враховувати характерні риси одеського менталітету і наслідки подій 2-го травня 2014 року, що мали місце в Одесі.

⁴ Усі респонденти погодилися з аудіозаписом. У більшості випадків, опитані наголошували на тому, що будучи громадськими діячами вони не побоюлися висловити свою думку. У кількох випадках, люди спілкувалися вільно тільки коли знали, що їх думки залишаться анонімними.